

Adam BobrykORCID: 0000-0001-5876-4685
adam.bobryk@uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Przeobrażenia narodowe i polityczne Europy Wschodniej w XX wieku

Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu, red. Magdalena Gibiec, Grzegorz Hryciuk, Małgorzata Ruchniewicz, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2022, ss. 462

DOI: 10.34739/doc.2023.20.17

W minionym wieku nastąpiło radykalne i wielokrotne przeobrażenie Europy Wschodniej. Było to związane przede wszystkim z procesami narodotwórczymi i państwowotwórczymi, przemianami gospodarczymi oraz oddziaływaniem różnorodnych ideologii. Największe konsekwencje spośród nich wywołały nazizm i komunizm. Doszło w tym czasie do powstania czy upadku wielu hegemonicznych krajów w regionie, zmieniały się ustroje oraz priorytety polityki lokalnej, jak również geopolityki. Dochodziło do wielu wojen, rewolucji lub przewrotów. Było to miejsce starcia potęg i bloków światowych, ale też specyficznego wytwarzania się próżni geopolitycznej. Niewątpliwie XX wiek stanowił dla regionu czas nieustannej transformacji. Problematyką tą zajmowało się jak dotąd wielu badaczy. Można tu m.in. wskazać autorów takich jak Anders Åslund¹, Ivan T. Berend², Paweł Bożyk³, Ewa Bujwid-Kurek⁴, Ralf

¹ A. Åslund, *Jak budowano kapitalizm. Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, Warszawa 2010.

² I.T. Berend, *Od bloku sowieckiego do Unii Europejskiej. Transformacja ekonomiczna i społeczna Europy Środkowo-Wschodniej od 1973 roku*, Kraków 2011.

³ P. Bożyk, *24 kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja*, Warszawa 1999.

Dahrendorf⁵, Raimund Dietz⁶, Henryk Domański⁷, Janusz Gołębiowski⁸, Renata Jedlińska⁹, Bartosz Józwik¹⁰, Padraic Kenney¹¹, Friedrich Levčik¹², Dominika Mikucka-Wójtowicz¹³, Romuald Poliński¹⁴, Mykola Riabchuk¹⁵, Albrecht Rothacher¹⁶, Horst Siebert¹⁷, Dieter Segert¹⁸ i Barbara Zawadzka¹⁹. Problematyce tej poświęconych było nie tylko wiele monografii, lecz także analiz publikowanych w czasopiśmie naukowych czy pracach zbiorowych. Kwestia ta budziła i nadal budzi zainteresowanie licznych naukowców, publicystów, komentatorów oraz polityków.

W nurt rozważań nad przeobrażeniami w tym regionie kontynentu wpisuje się książka *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, przygotowana pod redakcją Magdaleny Gibiec, Grzegorza Hryciuka i Małgorzaty Ruchniewicz²⁰. Publikacja ta zawiera artykuły 23 autorów z 16 instytucji akademickich i badawczych (w tym jedna afiliacja jest łączona). Z tego 9 ośrodków funkcjonuje w Polsce (Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej

⁴ E. Bujwid-Kurek, D. Mikucka-Wójtowicz, *Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, Kraków 2015.

⁵ R. Dahrendorf, *Betrachtungen über die Revolution in Europa. In einem Brief, der an einen Herrn in Warschau gerichtet ist*, Stuttgart 1991.

⁶ R. Dietz, *Transformation in Mittel- und Osteuropa. Eine Synopsis*, Wien 1993.

⁷ H. Domański, *Na progu konwergencji. Stratyfikacja społeczna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1996.

⁸ J. Gołębiowski, *Political social and cultural factors of systemic transformation in Central and East Europe*, Warsaw 1995.

⁹ R. Jedlińska, *Kraje Europy Środkowo-Wschodniej w procesie globalizacji*, Kielce 2014.

¹⁰ B. Józwik, *Realna konwergencja gospodarcza państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja, integracja i polityka spójności*, Warszawa 2017.

¹¹ P. Kenney, *Rewolucyjny karnawał. Europa Środkowa 1989*, Wrocław 2005.

¹² F. Levčik, *Die Transformation der Wirtschaft im Osten*, Wien 1994.

¹³ E. Bujwid-Kurek, D. Mikucka-Wójtowicz, op. cit.

¹⁴ R. Poliński, *Reformy gospodarcze i transformacja systemów ekonomicznych w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2011.

¹⁵ M. Riabchuk, *Eastern Europe since 1989. Between loosened authoritarianism and unconsolidated democracy. Essays from lectures*, Warsaw 2020.

¹⁶ A. Rothacher, *Im Wilden Osten. Hinter den Kulissen des Umbruchs in Osteuropa*, Hamburg 2002.

¹⁷ H. Siebert, *Die Integration Osteuropas in die Weltwirtschaft*, Kiel 1991.

¹⁸ D. Segert, *Die Grenzen Osteuropas: 1918, 1945, 1989 – drei Versuche im Westen anzukommen*, Frankfurt 2002.

¹⁹ B. Zawadzka, *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Warszawa 1992.

²⁰ *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022.

Akademii Nauk, Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Strat Wojennych im. Jana Karskiego, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski), 2 – na Ukrainie (Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki, Narodowa Akademia Kierowniczych Kadr Kultury i Sztuki w Kijowie), 2 – na Litwie (Instytut Historii Litwy, Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy) 1 – w Rosji (Instytut Sławistyki Rosyjskiej Akademii Nauk) oraz 1 – w Niemczech (Uniwersytet Lipski). Spośród wszystkich tekstów 18 napisanych jest w języku polskim, 3 – w rosyjskim, 1 – w angielskim oraz 1 – w ukraińskim. Każdy zawiera też anglojęzyczne streszczenie. Materiały opublikowane w językach obcych zawierają również streszczenia polskie.

Publikacja nie stanowi całościowego ujęcia problemu. Przybliża zagadnienia w sposób ułatwiający poznanie określonego obszaru tematycznego, jak również inspiruje do podejmowania dalszych rozważań. Poszczególne materiały zestawiono zasadniczo w porządku problemowo-chronologicznym (aczkolwiek pojawiają się tu pewne drobne niekonsekwencje). Niewątpliwie największym wspólnym mianownikiem analiz autorów są obszary polityki pamięci, odnoszące się do przekształceń systemów politycznych, jak również przebudowy państw i ich granic – co wywoływało przemieszczenia ludności oraz przebudowę jej tożsamości w zmieniających się uwarunkowaniach. Jak ocenili redaktorzy wydania:

Egzystencja narodów tej części Europy w warunkach presji systemów totalitarnych (komunistycznego i nazistowskiego) doprowadziła do ukształtowania się specyficznej, odmiennej od zachodniej, pamięci zbiorowej o „wieku ekstremów”. Przekaz tej części doświadczenia historycznego reszcie Europy do dziś jest zresztą sporym wyzwaniem, podobnie jak przepracowanie i zintegrowanie go we własnym, wewnętrznym przedstawieniu dziejów narodowych²¹.

W tym kontekście należy przytoczyć opinię Rafała Chwedoruka, dotyczącą postrzegania i interpretowania przeszłości. Stwierdził on: „Historia zawsze była i pozostaje miejscem walki politycz-

²¹ M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, *Wstęp, [w:] Od rewolucji do pierestrojki...*, s. 5.

nej. Wynika to chociażby z jej znaczenia w procesie legitymizacji władzy”²². Stąd wypływa chociażby różnorodność ocen i interpretacji, które przedstawiane są nie tyle w celu zrozumienia przeszłości, ile bardziej – wykorzystania jej do przekształcania teraźniejszości i przyszłości.

Redaktorzy zwracają uwagę na szereg nowych możliwości, które pojawiły się przed badaczami. To przede wszystkim otwarcie archiwów, zniesienie dotychczasowych ograniczeń w nauce i możliwość międzynarodowej współpracy badawczej. Niemniej pojawiają się też nowe trudności. Redaktorzy ocenili, że

[o]d niejakiego czasu w kontaktach tych [międzynarodowych, przyp. A.B.] daje się znów odczuwać presję polityczną, która sprawia, że powracają poczynają pewne ograniczenia znane z poprzedniej epoki. Różny los po przełomie lat 1989–1991 krajów zlokalizowanych między Niemcami a Rosją sprawia, że i nauka oraz debata publiczna znajdują się w nich w różnym położeniu. Tzw. polityki historyczne forsowane przez władze państwowe odbijają się nierzadko na warunkach i efektach pracy badaczy przeszłości²³.

Pomimo tych konstatacji udało się autorom osiągnąć interesujące wyniki i zaprezentować je w publikacji istotnej dla nauki. Wydawnictwo to w żadnym wypadku nie rości sobie pretensji do całościowego ujęcia bardzo szerokiego problemu transformacji regionu Europy Wschodniej w perspektywie stulecia. Niemniej stwierdzić należy, że zawarte w nim materiały przybliżają poszczególne kwestie, a przede wszystkim – ułatwiają zrozumienie zachodzących zmian. Książka niewątpliwie wpisuje się w dyskusję o przeszłości tego obszaru i oddziaływaniu dawnych wydarzeń na współczesne procesy²⁴.

²² R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 35, s. 47.

²³ M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, *Wstęp...*, s. 5.

²⁴ Vide: D. Filar, *Post-socialist socio-economic transformation – are there general rules or is each case exceptional?*, Warsaw 1994; *Z aktualnych dyskusji nad transformacją systemową w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Gołębiowski, Warszawa 1996; *Transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Płaszczyzny – wymiary – kierunki*, red. S. Wróbel, Toruń 2010; *Doświadczenia transformacji politycznej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, S. Kubas, M. Zięba, Katowice 2011; *25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, J. Wiśniewski, Katowice 2014; *Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem*.

Autorzy zwrócili uwagę głównie na funkcjonowanie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i Polski²⁵. Ponadto uwzględniono kilka innych krajów²⁶. Do materiałów o bardziej ogólnym charakterze, ukazujących szeroki kontekst wydarzeń, zliczyć można teksty: *Meandry realizacji bolszewickiej idei rewolucji wszechświatowej w latach 1917–1921* Edwarda Czapiewskiego²⁷; *Wielka transformacja – postawy społeczne w okresie stalinizmu w Europie Środkowo-Wschodniej (1948–1956)* Łukasza Kamińskiego²⁸; *Naród i jego bohaterowie. Film jako narzędzie stalinowskiej polityki histo-*

Dylematy państw Europy Środkowo-Wschodniej, red. G. Haber, O. Krayjewska, B. Wroniszewska, Opole 2018.

²⁵ P. Cichoracki, *W rywalizacji o polską społeczność OZN i SN w województwach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1937–1939)*, [w:] *Od rewolucji do pierestrojki...*, s. 27–45; И. Ильюшин, *Архивно-следственное дело Уполномоченного НКВД СССР при правительстве Украинской ССР Адольфа Петровского – ключ к пониманию эпохи, в которую он жил*, [w:] *ibidem*, s. 47–72; M. Gibiec, *W kręgu podejrzeń. Członkowie Organizacji Ukraińskich nacjonalistów wobec zarzutów o szpiegostwo na rzecz Polski i ZSRR (1929–1934)*, [w:] *ibidem*, s. 73–91; А.Р. Лагно, *Делая население Западной Украины советским: от воспитания до устранения (1944–1949)*, [w:] *ibidem*, s. 93–111; D.K. Markowski, *Na drodze do nowego sowieckiego «Zachodu»? Wokół problemu powtórtnej sowietyzacji zachodnich obwodów USRS 1944–1953*, [w:] *ibidem*, s. 113–136; R. Wnuk, *Opór na ziemiach anektowanych do ZSRR w wyniku II wojny światowej w latach 1944–1953. Próba porównania*, [w:] *ibidem*, s. 137–149; В. Волобуев, *Диссидентское движение в СССР и ПНР: сходства и различия*, [w:] *ibidem*, s. 163–176; T. Gawin, *Szkolnictwo mniejszości narodowych w Rosji bolszewickiej i ZSRS a oświata polska na Białorusi 1917–1991*, [w:] *ibidem*, s. 177–203; Ł. Smyrski, *Radziecka inżynieria etniczna w kontekście procesu tworzenia narodów syberyjskich*, [w:] *ibidem*, s. 205–224; V. Stravinskienė, *Migracja jako czynnik przemian społecznych w Wilnie: lata 1944–1989*, [w:] *ibidem*, s. 225–241; J. Wołkonowski, *Nowe życie społeczności żydowskiej na Litwie po II wojnie światowej*, [w:] *ibidem*, s. 243–260; G. Hryciuk, *Deportacje Polaków i obywateli polskich w ZSRR w latach 20–50. XX w. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, [w:] *ibidem*, s. 261–279; M. Ruchniewicz, *Znaczenie źródeł oral history i materiałów autobiograficznych w badaniach i edukacji o przymusowych migracjach w Europie Środkowo-Wschodniej (przypadek Polski)*, [w:] *ibidem*, s. 281–305; W. Marciniak, *Od interwencji do zaprzeczenia. Zarys ewolucji stosunku Ambasady RP w Moskwie wobec problemów repatriacyjnych obywateli polskich w głębi ZSRR w latach 1945–1948*, [w:] *ibidem*, s. 307–326; K. Świder, *Rozpad Związku Radzieckiego – modelowanie procesów dezintegracyjnych w komunistycznym imperium*, [w:] *ibidem*, s. 327–346; J. Kochanowski, *«Bigos Kresowy», czyli meandry kresowej (nie)pamięci po 1945 r. Ujęcie (raczej) kulturowe*, [w:] *ibidem*, s. 383–404.

²⁶ A. Głowacki, *Meandry transformacji rolnictwa w niepodległej Kirgizji*, [w:] *ibidem*, s. 347–363; S. Troebst, *The Macedonian Traiangle. Political conflicts over history between Sofia, Skopje and Athens before and after 1989*, [w:] *ibidem*, s. 427–440; Л. Зашкільняк, *Трансформації історичної свідомості в незалежній Україні: «віднайдення» забороненого минулого*, [w:] *ibidem*, s. 441–460. W pewnym stopniu, ze względu na przyjęty zakres czasowy analiz, do tej grupy artykułów można zaliczyć też tekst J. Wołkonowskiego.

²⁷ E. Czapiewski, *Meandry realizacji bolszewickiej idei rewolucji wszechświatowej w latach 1917–1921*, [w:] *ibidem*, s. 11–26.

²⁸ Ł. Kamiński, *Wielka transformacja – postawy społeczne w okresie stalinizmu w Europie Środkowo-Wschodniej (1948–1956)*, [w:] *ibidem*, s. 151–162.

rycznej Joanny Wojnickiej²⁹; oraz «*Długie ręce służb*». *Organa bezpieczeństwa jako aktorzy pamięci* Roberta Klementowskiego³⁰. Treści zawarte w poszczególnych materiałach nie ukazują ciągu procesu transformacji ani też nie opisują wielu kluczowych instytucji, wydarzeń lub mechanizmów. Niemniej dostarczają licznych cennych informacji i analiz związanych z zachodzącymi przemianami. Poprzez to zarówno poszerzają zakres wiedzy, jak i wpisują się w dyskusję dotyczącą zasadniczej przebudowy regionu.

Materiały są dobrze przygotowane pod względem merytorycznym. W sposób rzeczowy prowadzą do istotnych wniosków. W pewnym zakresie stanowią również analityczny przegląd dotychczasowych osiągnięć, wprowadzający jednocześnie nowe elementy. Niemniej należy też zwrócić uwagę na pewne wątpliwości czy drobne niedociągnięcia. Przede wszystkim niezrozumiałe jest umieszczenie w publikacji dwóch tekstów na temat terenów spoza Europy. Dotyczą one syberyjskiej części Rosji oraz Kirgizji³¹. Artykuły te są interesujące, wnoszą ważne informacje i prezentują inspirujące wnioski. Niemniej nie wpisują się w zakres przestrzenny analiz przyjęty przez redaktorów. Być może właściwym wyjściem byłaby modyfikacja tytułu książki lub głębsze uzasadnienie i wyjaśnienie przyjętego rozwiązania. Ponadto należy też zwrócić uwagę na pewien brak konsekwencji. Dotyczy on używania rusycyzmu „sowiecki” i jego polskiego odpowiednika „radziecki”, następstwem czego jest także stosowanie dwóch skrótów nazwy państwa: ZSRS i ZSRR. Występuje więc tutaj brak ujednolicenia. Uwagi te jednak nie umniejszają wartości merytorycznej wydawnictwa.

Publikację *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu* pod redakcją Magdaleny Gibiec, Grzegorza Hryciuka i Małgorzaty Ruchniewicz, należy ocenić bardzo wysoko. Dostarcza ona wielu nowych informacji, spostrzeżeń i refleksji. Wpisuje się w dyskusję o niedawnej przeszłości, która rzutuje na teraźniejszość. To interesujące opracowanie ukazujące różne segmenty przeobrażeń naszego regionu Europy. Pew-

²⁹ J. Wojnicka, *Naród i jego bohaterowie. Film jako narzędzie stalinowskiej polityki historycznej*, [w:] ibidem, s. 365–381.

³⁰ R. Klementowski, *Długie ręce służb. Organa bezpieczeństwa jako aktorzy pamięci*, [w:] ibidem, s. 405–425.

³¹ A. Głowacki, *Meandry transformacji...*, s. 347–363; Ł. Smyrski, *Radziecka inżynieria...*, s. 205–224.

nym mankamentem jest jego fragmentaryczność, ale założeniem zespołu autorskiego było nie: stworzenie kompendium wiedzy, a – omówienie wyselekcjonowanych problemów. Publikacja stanowi zatem zarówno zasób ukierunkowanej wiedzy, jak i refleksję składającą do dalszych rozważań nad transformacją Europy Wschodniej. Niewątpliwie książka ta może zainteresować nie tylko historyków, ale także politologów, socjologów i specjalistów w zakresie nauk o bezpieczeństwie. To ważny głos w dyskusji, który inspiruje do dalszych dociekań.

Bibliografia / References

- 25 lat transformacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, J. Wiśniewski, Katowice 2014.
- Åslund A., *Jak budowano kapitalizm. Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, Warszawa 2010.
- Berend I.T., *Od bloku sowieckiego do Unii Europejskiej. Transformacja ekonomiczna i społeczna Europy Środkowo-Wschodniej od 1973 roku*, Kraków 2011.
- Bożyk P., *24 kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja*, Warszawa 1999.
- Bujwid-Kurek E., Mikucka-Wójtowicz D., *Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, Kraków 2015.
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 35.
- Dahrendorf R., *Betrachtungen über die Revolution in Europa. In einem Brief, der an einen Herrn in Warschau gerichtet ist*, Stuttgart 1991.
- Dietz R., *Transformation in Mittel- und Osteuropa. Eine Synopsis*, Wien 1993.
- Domański H., *Na progu konwergencji. Stratyfikacja społeczna w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1996.
- Doświadczenia transformacji politycznej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, S. Kubas, M. Zięba, Katowice 2011.
- Filar D., *Post-socialist socio-economic transformation – are there general rules or is each case exceptional?*, Warsaw 1994.
- Gołębiowski J., *Political social and cultural factors of systemic transformation in Central and East Europe*, Warsaw 1995.
- Jedlińska R., *Kraje Europy Środkowo-Wschodniej w procesie globalizacji*, Kielce 2014.
- Jóźwik B., *Realna konwergencja gospodarcza państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja, integracja i polityka spójności*, Warszawa 2017.

- Kenney P., *Rewolucyjny karnawał. Europa Środkowa 1989*, Wrocław 2005.
- Levcik F., *Die Transformation der Wirtschaft im Osten*, Wien 1994.
- Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Łomianki 2022.
- Poliński R., *Reformy gospodarcze i transformacja systemów ekonomicznych w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2011.
- Pomiędzy demokracją a autorytaryzmem. Dylematy państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. G. Haber, O. Krayjewska, B. Wroniszewska, Opole 2018.
- Riabchuk M., *Eastern Europe since 1989. Between loosened authoritarianism and unconsolidated democracy. Essays from lectures*, Warsaw 2020.
- Rothacher A., *Im Wilden Osten. Hinter den Kulissen des Umbruchs in Osteuropa*, Hamburg 2002.
- Siebert H., *Die Integration Osteuropas in die Weltwirtschaft*, Kiel 1991.
- Segert D., *Die Grenzen Osteuropas: 1918, 1945, 1989 – drei Versuche im Westen anzukommen*, Frankfurt 2002.
- Transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Płaszczyzny – wymiary – kierunki*, red. S. Wróbel, Toruń 2010.
- Z aktualnych dyskusji nad transformacją systemową w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Gołębiowski, Warszawa 1996.
- Zawadzka B., *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Warszawa 1992.